

Knygotyra
2025, vol. 84, pp. 101–123

ISSN 0204–2061 eISSN 2345-0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2025.84.4>

„MIELAŠIRDINGYSTĖS DRAUGYSTĖ“, ARBA MASONAI XIX A. PABAIGOS – XX A. PRADŽIOS LIETUVIŠKOJE PERIODINĖJE SPAUDOJE

Kotryna Rekašiūtė

Lietuvių kalbos instituto
Raštijos paveldo tyrimų centras
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas kotryna.rekasiute@lki.lt
<https://orcid.org/0000-0001-5138-2780>
<https://ror.org/011v22a28>

Santrauka. Straipsnyje pristatomos su masonų draugija susijusios lietuviškos publikacijos, pasirodžiusios XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviškoje (tiek Prūsijos, tiek Didžiosios Lietuvos) periodinėje spaudoje, aptariamasi masonų įvaizdis Prūsijos Lietuvai ir Didžiajai Lietuvai skirtoje spaudoje. Tyrime pristatomas abiejose Lietuvos dalyse paskelbtų publikacijų skaičius, įvardijami jas spausdinę periodiniai leidiniai. Taip pat atskleidžiamas su masonais susijusių publikacijų periodinėje spaudoje kultūrinis kontekstas (nurodomi publikacijų autoriai, periodinių leidinių redaktorių vardai, aptariamasi jų ryšys su kultūros pasauliu). Su masonais susijusių lietuviškų publikacijų periodinėje spaudoje tema iki šiol nebuvo išsamiau aptarta.

Reikšminiai žodžiai: masonai, Prūsijos Lietuvos periodinė spauda, Didžiosios Lietuvos periodinė spauda, požiūris į masonus.

Received: 2025 02 20. Accepted: 2025 04 17

Copyright © 2025 Kotryna Rekašiūtė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

“The Fellowship of Compassion”, or Freemasons in late 19th – early 20th Century Lithuanian Periodical Press

Summary. *This article presents Lithuanian publications related to the Masonic society which appeared in the late 19th and early 20th century Lithuanian periodical press (both in Prussian Lithuania and in the Lithuanian lands of the Russian Empire). It discusses the image of Freemasons in the press dedicated to Lithuanian lands in both empires. The study presents the number of publications released in of the two Lithuanian territories under discussion and identifies the periodicals that published them. It also reveals the cultural context of Masonic-related publications in the periodical press (indicating the authors of the publications, the names of periodical editors, and discussing their connection to the cultural world). The topic of Freemasonry-related Lithuanian publications in the periodical press has not been discussed in detail until now.*

Keywords: *Freemasons, Prussian Lithuanian periodical press, periodical press of Greater Lithuania, attitudes towards Freemasons.*

ĮVADAS

Masonai (angl. *Freemasons*, vok. *Freimaurer*), arba dar kitaip vadinamieji laisvieji mūrininkai – uždara, priesaika susietų, geros reputacijos vyrų¹ organizacija, tapusi viena populiariausių draugijų Europoje. Šiuolaikinės laisvosios mūrininkijos pradžia siejama su 1717 m. birželio 24 d., kuomet keturios Londono ložės susijungė į Jungtinę didžiąją Anglijos ložę. Draugijos nuostatos buvo paskelbtos 1723 m. išleistoje masonų konstitucijoje (*The Constitutions of the Free-Masons*, arba vadinamojoje *Andersono konstitucijoje*), parengtoje presbiterijonų dvasininko Jameso Andersono (1679/1680–1739)². Masonai įvardijami kaip humanistinių idealų skelbėjai, „[...] žmonijos tarpusavio meilės, brolybės idealų, žmonių dvasios laisvės propaguotojai“³.

- 1 Tradiciškai reguliariosioms masonų ložėms priklauso vyrai. Nuo XVIII a. į ložes būrėsi ir moterys, tačiau reguliariosios laisvųjų mūrininkų ložės mišrių ir vien moterų ložių nepripažįsta. Daugiau apie moterų dalyvavimą masonų veikloje žr.: BUČYS, Žyngintas. *Masonai Lietuvoje: XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia*. Vilnius, 2009, p. 26; GIESE, Alexander. *Laisvieji mūrininkai*. Vilnius, 2006, p. 18–20; PLEČKAITIS, Vytautas. *Masonai. Laisvieji mūrininkai, kūrę ir stiprinę Lietuvą*. Vilnius, 2018, p. 20–21 ir kt.
- 2 Lietuvišką šio leidinio vertimą žr.: ANDERSONAS, Jamesas. *Laisvųjų mūrininkų konstitucija*. 1723 metų leidimo *Andersono konstitucijos* vertimas ir faksimilė. Vilnius, 2013.
- 3 MIKNYS, Rimantas. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimų. *Darbai ir dienos*, 2004, t. 40, p. 201.

XVIII a. Europoje sparčiai plintant laisvosios mūrininkijos idėjoms, atgarsio sulaukta ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Lietuvos masonų veikla, nulemta įvairių politinių aplinkybių (ložės veikė su dažnais ir gana ilgais pertrūkiais), skirstytina į du pagrindinius laikotarpius: 1776–1822 m. ir 1910–1938 m.⁴ Masonų judėjimas taip pat neaplenkė Prūsijos, kur laisvieji mūrininkai be pertrūkių veikė nuo XVIII a. vidurio iki XX a. pirmosios pusės⁵. Pirmąją Klaipėdos krašte ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje masonų ložė laikytina 1776 m. įsteigta *Memphio* ložė. Tai buvo ilgiausiai Lietuvoje veikusi ložė iki jos sustabdymo 1935 m.⁶

Lietuvių kalba laisvąją mūrininkiją pristatantys darbai pradėjo rastis XX a. pradžioje⁷. Svarbiausi masonų veiklai Lietuvoje pažinti yra Žyginto Būčio, Tamaros Bairašauskaitės, Rimanto Miknio, Stanisławo Małachowskio-Łempickio, Arvydo Pacevičiaus ir kt. tyrimai⁸. Apie masonus taip pat rašyta XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviškoje periodinėje spaudoje.

- 4 Jie šiame straipsnyje nebus plačiau aptariami. Daugiau šia tema žr.: BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Masonai Lietuvoje 1816–1821 m.: atsikūrimas ir veikla. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, t. 2, p. 21–44; MIKNYS, Rimantas. Masonerijos kuluaruose...; ĽEMPICKI-MAŁACHOWSKI, Stanisław. *Masonai buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse 1776–1822: istorija ir šaltiniai*. Vilnius, 2009 ir kt.
- 5 GIESE, Alexander. *Laisvieji mūrininkai...*, p. 95–97 ir kt.
- 6 Daugiau apie šios ložės istoriją žr.: SCHREIBERIS, Ottomaras. *Švento Jono ložė „Memphis“ Klaipėdos mieste 1776–1926*. Klaipėda, 2016.
- 7 Daugiausia tai buvo leidiniai, smerkiantys ir pasisakantys prieš masonystę. Šie antimasoniški leidiniai leisti periodiškai, kas keletą metų (apie 1906, 1923, 1926 ir kt.), remti Bažnyčios, neretai anoniminiai, kai kurie rašyti kunigu. Šių leidinių turinio analizė būtų kito tyrimo objektas.
- 8 BŪČYS, Žygintas. *Masonai Lietuvoje...*; BŪČYS, Žygintas. Vilniaus ložė „Uolusis lietuvis“: tapatybė ir paveldas. Iš *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius, 2012, p. 65–77; BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Masonai Lietuvoje 1816–1821 m.: atsikūrimas ir veikla...; ĽEMPICKI-MAŁACHOWSKI, Stanisław. *Masonai buvusios Lietuvos i...*; MIKNYS, Rimantas. Masonerijos kuluaruose...; MIKNYS, Rimantas. Vilniaus laisvųjų mūrininkų atsikūrimo XX a. pradžioje peripetijos lietuvių, lenkų ir baltarusių tautinių judėjimų perspektyvoje. Iš *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius, 2012, p. 103–116; MILINKEVIČIŪTĖ, Daiva. Tarp dviejų kolonų: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Vilniaus masonų kasdienybė simbolikoje. Iš *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: visuomenė, kasdienybės istorija*. Vilnius, 2018, p. 144–163; PACEVIČIUS, Arvydas. Juozapas Jurgis Hilzenas ir jo Dienoraštis: keli štrichai masono biografijai. Iš *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius, 2012, p. 175–196; PACEVIČIUS, Arvydas. Masonų knygos kultūros raiška XIX amžiaus Lietuvoje. *Knygotyra*, 2016, t. 67, p. 115–147; PLEČKAITIS, Vytautas. *Masonai. Laisvieji mūrininkai...*; REKAŠIŪTĖ, Kotryna. Heinrichas Theodoras von Schönas: ryšiai su masonais. *Archivum Lithuanicum*, 2019, t. 21, Vilnius, p. 127–146; REKAŠIŪTĖ, Kotryna. Kai kurie Martyno

Lietuviškuose periodiniuose leidiniuose (tiek Prūsijos, tiek Didžiosios Lietuvos) pasirodžiusios publikacijos suregistruotos periodinių leidinių straipsnių rodyklėje – *Lietuvos bibliografijos* (serija C) tomuose. Tačiau su masonais susijusių lietuviškų publikacijų periodinėje spaudoje tema iki šiol nebuvo sulaukusi didesnio tyrėjų dėmesio⁹. Šio straipsnio tikslas – pristatyti su masonų draugija susijusias lietuviškas publikacijas, pasirodžiusias XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviškoje periodinėje spaudoje, bei aptarti masonų vaizdinio Prūsijos Lietuvai ir Didžiajai Lietuvai skirtose spaudoje bruožus (įvardų vartoseną, publikacijų turinį, Romos Katalikų Bažnyčios požiūrį ir kt.). Tyrime nustatyti pagrindiniai kiekybiniai parametrai: abiejose Lietuvos dalyse paskelbtų publikacijų skaičius, įvardijami jas spausdinę periodiniai leidiniai. Taip pat atskleidžiamas su masonais susijusių publikacijų periodinėje spaudoje kultūrinis kontekstas (nurodomi publikacijų autoriai, periodinių leidinių redaktorių vardai, aptariamas jų ryšys su kultūros pasauliu).

Taikyti tokie atrankos kriterijai: atrinktos tik su masonais susijusios lietuviškos publikacijos, spausdintos tiek Prūsijos Lietuvai skirtose (spausdintoje gotikiniu šriftu), tiek Didžiosios Lietuvos periodinėje spaudoje, taip pat pasirinktos chronologinės ribos nuo pirmosios publikacijos pasirodymo iki Pirmojo pasaulinio karo (1913 m. imtinai). Todėl į išsamų, visų periodinėje spaudoje skelbtų publikacijų apie masonus, tyrimą nepretenduojama. Straipsnyje, taikant aprašomąjį ir lyginamąjį metodus, aptariami masonų vaizdinio bruožai Prūsijos Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos periodinėje spaudoje. Taip pat taikyti analizės ir kiti tyrimui parankūs metodai.

PRŪSIJOS LIETUVOS PERIODINĖJE SPAUDOJE SKELBTOS PUBLIKACIJOS

Tiriamuoju laikotarpiu Prūsijos Lietuvai skirtuose periodiniuose leidiniuose buvo paskelbtos 9 masonų draugiją pristatančios publikacijos.

Liudviko Rėzos masoniškų ryšių aspektai ir lituanistinė veikla. *Res humanitariae*, 2018, t. 24, Klaipėda, p. 121–140 ir kt. Taip pat minėtina verstinė literatūra laisvosios mūrininkijos tema. Žr.: APPEL, Rolf; OBERHEIDE, Jens. *Kas yra laisvoji mūrininkija?* Vilnius, 2008; GIESE, Alexander. *Laisvieji mūrininkai...*; NAUDON, Paul. *Masonai*. Vilnius, 2005; DICKIE, John. *Masonai: modernaus pasaulio kūrėjai*. Vilnius, 2022; MACNULTY, Kirk W. *Laisvoji mūrininkija: simboliai, paslaptys, reikšmė*. Vilnius, 2018.

- 9 Apie masonus periodinėje spaudoje yra užsiminusi Radvilė Racėnaitė. Žr.: RACĖNAITĖ, Radvilė. To dvaro ponas prie budavonininkų priklausęs: laisvųjų mūrininkų vaizdinys sakytinėje tautosakoje ir amžininkų raštuose (XIX a. pradžia – XX a. pirmoji pusė). Iš *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius, 2012, p. 228.

Pirmąją laikytina 1882 m. Prūsijos Lietuvai skirto periodinio leidinio *Naujasis keleivis* priede *Pridėtkas „Naujojo Keleivio“* pasirodžiusi publikacija „Freimaurei, Premieri...“¹⁰. *Naujasis keleivis* buvo 1880–1883 m. Klaipėdoje ir Tilžėje leistas savaitraštis, redaguotas žinomų Prūsijos Lietuvos raštijos darbuotojų: Adomo Einaro (1842–1906) ir Johano Ferdinando Kelkio jaunesniojo (Johann Ferdinand Kelch, 1836–po 1886). Laikraštis spausdintas 1840–1934 m. Tilžėje veikusioje J. Reilenderio ir sūnaus (J. Reyländer & Sohn) spaustuvėje¹¹.

Minėtos publikacijos autorius – kriptonimu (*S. M. iš St. pr. L.*) pasirašęs tuometis laikraščio redaktorius A. Einaras. Publikacijoje pristatyta masonų draugija, minėti visuomenėje paplitę skirtingi draugijos įvardai. Einaras buvo gerai susipažinęs su laisvųjų mūrininkų draugija, rašė apie masonų nuostatas, tikslus, atkreipė dėmesį į visuomenėje paplitusį priešišką požiūrį į masonus, atsiradusį dėl draugijos slaptumo, teigė, jog ložėse daugiausia išpažįstamas krikščionių tikėjimas, nurodė masonams priklausiusius Prūsijos karalius (Frydrichą II (valdė 1740–1786) ir Vilhelmą I (valdė 1861–1871)), minėjo Klaipėdoje veikusią ložę *Memphis* (įkurta 1776 m.) ir kt. istorinius faktus. Lietuviškoje spaudoje tai buvo bene pirmoji tokia išsami informacija apie laisvųjų mūrininkų draugiją.

Daugiau publikacijų, susijusių su masonų draugija, Prūsijos Lietuvos periodinėje spaudoje pradėjo rasti tik XX a. pradžioje. Dėmesio verti keli 1900-aisiais metais pasirodę savaitraščio *Tilžės keleivis* numeriai¹². Laikraštis leistas 1883–1924 m. Tilžėje, anksčiau minėtoje Reilenderio ir sūnaus spaustuvėje, redaguotas J. F. Kelkio jaunesniojo, Jurgio Arnašiaus (1872–1934) ir kt. *Tilžės keleivis* buvo leidžiamas su priedu *Keleivio draugas*. 1900 m. šiame priede buvo išspausdinta publikacijų serija. Ją sudarė 5 straipsniai, pasirodę kovo–balandžio mėnesiais (pavadinti „Freimieru Draugyste“ bei „Freimieru Mierei ir Pasleptines“). Publikacijų autorystė nežinoma, numanomu autoriumi galėtų būti šio laikraščio ir jo priedų redaktorius, evangelikų liuteronų kunigas Kristupas Jurksaitis (Christoph Jurkschat, 1852–1915). Minėti straipsniai buvo skirti išsamiam

10 [EINARAS, Adomas]. [Freimaurei, Premieri...]. *Naujasis Keleivis*. (*Pridėtkas No. 6 „Naujojo Keleivio“*). 1882, Nr. 6 (vasario 10 d.), p. 38.

11 KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos spaustuvės 1524–1940 metais*. Vilnius, 1987, p. 139.

12 Freimieru Draugyste (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleivis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 23 (kovo 21 d.) (priedėjimas), p. [1–4]; Freimieru Draugyste (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleivis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 25 (kovo 28 d.) (priedėjimas), p. [1–4]; Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleivis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 27 (balandžio 4 d.) (priedėjimas), p. [1–4]; Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleivis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 31 (balandžio 18 d.) (priedėjimas), p. [1–4]; Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleivis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 33 (balandžio 25 d.) (priedėjimas), p. [1–2].

draugijos pristatymui. Skaitytojai buvo supažindinti su draugijos struktūra, veikla ir tikslais, pristatyta kilmės istorija, pateikta statistinių duomenų, aptartas draugijos paplitimas, minėti istoriniai faktai, aiškinta apie dažniausiai su laisvaisiais mūrininkais susijusius gandus, nurodytos nesutarimų su Katalikų Bažnyčia priežastys ir kt.

Ši publikacijų serija tarp skaitytojų sulaukė populiarumo. Taip manyti leidžia 1900 m. gegužės 2 d. (nepraėjus nei mėnesiui nuo minėtų publikacijų pasirodymo) *Tilžės keleivio* priede *Keleivio draugas* pasirodęs dar vienas straipsnis, pavadintas „Dar ka apie Freimierus“¹³. Publikacijos autorius nežinomas (galimai anksčiau minėtas Kristupas Jurkšaitis). Šios publikacijos pasirodymas, pasak autoriaus, buvo nulemtas prieš tai išspausdintų straipsnių apie masonus serijos. Skaitytojai pageidavo suteikti daugiau žinių apie draugiją: norėta sužinoti apie masonų galėjimą lankytis bažnyčioje, sąjungą su velniu, gebėjimą sužinoti mirties datą, mokymąsi nebijoti mirties stovint aplink karstą ir t. t. Masonų atžvilgiu straipsnio autorius buvo šališkas, tačiau pažymėjo, jog pats su masonais neturi nieko bendra, nėra su jais niekaip susijęs, o šią draugiją skaitytojams pristato tik norėdamas juos apšviesti ir suteikti daugiau informacijos, idant nebūtų toliau apie juos kalbama netiesa („Aš jų Draugas ne esu ir ne busiu, todėl už juos kalbėti nepriwalau, jey manę Szirdis ne ragintu ant Tiesos Liudymo“)¹⁴. Publikacijoje taip pat pažymėta, jog „Freimierų Draugyste nėra toke pikta, kaip apie ją kalbama ir skelbjama“, jai priklauso daug dorų (*viernų*) žmonių, ji toleruojama valdovų ir policijos, o patys masonai įvardyti kaip *mielaširdingystės draugystė*, kuri nuo kitų draugijų skiriasi tik savo uždaru pobūdžiu:

Jie iš Tiesos, kaip tai ikšiol placziaus išguldeme yra Mielaširdingystės Draugyste, ir tikt tame nuo kitų Draugysčių skiriasi, kadangi ji daug wiršutinių Dalykų kaip didžiausią Paslėptinę sergti. Ir aš sawo Jaunystėje mislyjau, kad jie kažinkokes baises Paslėtines nuo Žmonių ir Szwiesos kawoją, ir be Galo daug apie juos tyrinėjau ir jų Raštus skaiciau. Dabar matot kiek cze Paslėptinių¹⁵.

Publikacijų apie masonus populiarumą visuomenėje taip pat liudija po metų – 1911-aisiais – dar kartą *Tilžės keleivio* priede *Keleivio draugas* perspausdinta anksčiau minėtų publikacijų apie masonus serija¹⁶. Straipsnyje rašyta, jog

13 Dar ka apie Freimierus. *Tilžės Keleiwis. Lietuwas naudingasis Kelrodis* (priedas: *Keleiwio Draugas*), 1900, Nr. 35 (gegužės 2 d.), p. [1–3].

14 Ten pat, p. [3].

15 Ten pat.

16 Freimieru Draugyste (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuwas naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwjo Draugas*), 1911, Nr. 37 (kovo 28 d.), p. [1–4]; Freimieru

perspausdinti publikacijas nuspręsta sulaukus užklausių iš skaitytojų apie masonų draugiją: „Kadangi mus ir šiose Dienose daug mūsų Skaitytojų užklause, kas tai esantis tie „Freimierai“ arba „Freimaurei“, todėl norim dar Syki apie Freimierus aiškey rašyti.“¹⁷

Paskutinioji tiriamuoju laikotarpiu su masonais susijusi publikacija Prūsijos Lietuvos periodikoje buvo išspausdinta 1913 m. Klaipėdoje leistame laikraštyje *Apžvalga*. Laikraštis spausdintas 1911–1914 m., įsteigtas ir leistas turtinųjų Klaipėdos miestiečių ir apskrities ūkininkų, spausdintas Martyno Jankaus (1858–1946) spaustuviėje Klaipėdoje, vėliau Enzio Jagomasto (1870–1941) spaustuviėje Tilžėje. Redaktoriai – Ansas Baltris (1884–1954), Mikelis Ašmys (1891–1918), Kristupas Lekšas (1872–1941) ir kt.¹⁸ Minimo laikraščio *Margumynų* skiltyje buvo išspausdinta publikacija, pavadinta „Freimaurei ir Ciecoriai“¹⁹. Minima publikacija – perspaudas iš Klaipėdos vokiečių laikraščio *Memeler Dampfboot* (liet. *Klaipėdos garlavis*), jos autorius nežinomas. Publikacijoje minėta, jog masonams priklausė daugelio šalių valdovai (tarp jų ir Prūsijos: Frydrichas Didysis (1712–1786; valdė 1740–1772), Vilhelmas I (1797–1888; valdė 1861–1888) ir Frydrichas III (1831–1888; valdė 1888)). Rašyta apie visuomenėje paplitusius su masonais susijusius gandus, paminėta Klaipėdos masonų ložė *Memphis* ir karaliaus Vilhelmo II jai padovanotas portretas su karaliaus parašu.

DIDŽIOSIOS LIETUVOS PERIODINĖJE SPAUDOJE SKELBTOS PUBLIKACIJOS

Su masonais susijusios publikacijos spausdintos ir kitai Lietuvos daliai skirtoje periodinėje spaudoje. Tiriamuoju laikotarpiu išspausdintos 8 pu-

Draugyste (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwjo Draugas*), 1911, Nr. 40 (balandžio 4 d.), p. [1–4]; Freimieru Mierei ir Pasleptines (wokiškay: Der Freimaurer=Orden), *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwjo Draugas*), 1911, Nr. 41 (balandžio 6 d.), p. [1–4]; Freimieru Mierei ir Pasleptines (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwjo Draugas*), 1911, Nr. 47 (balandžio 20 d.), p. [1–4]; Freimieru Mierei ir Pasleptines (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwjo Draugas*), 1911, Nr. 53 (gegužės 4 d.), p. [1–4].

- 17 Freimieru Draugyste (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwjo Draugas*), 1911, Nr. 37 (kovo 28 d.), p. [1].
- 18 Daugiau apie minimą leidinį žr.: TOLIUSIS, Šarūnas. *Mažosios Lietuvos periodinė spauda 1811–1939*. Klaipėda, 2018, p. 105–106.
- 19 Freimaurei ir ciecoriai. *Apzwalga*, 1913, Nr. 9 (sausio 31 d.), p. [3].

blikacijos. Jos skirstytinos į tris grupes: išsamias publikacijas, žinutes (arba trumpus atsiliepimus) ir recenzijas.

Pirmajai – išsamių publikacijų – grupei priskirtini 3 spaudoje pasirodę straipsniai. 1887 m. savaitraštyje *Vienybė lietuvininkų* buvo išspausdinta publikacija „Farmazonaj“²⁰. Ji laikytina pirmąja publikacija Didžiosios Lietuvos spaudoje. *Vienybė lietuvininkų* spausdinta 1886–1907 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose, leista Juozo Paukščio ir Antano Pajaujo, Juozo J. Paukščio ir Co, redaguota Domininko Tomo Bačkausko, Antano Turskio, Juozo Andziulaičio-Kalnėno, Jono Mačio-Kėkšto ir kt. Iš pradžių laikraštis laikėsi katalikiškos krypties, vėliau – liberalios, demokratinės, spausdino lietuvių grožinę literatūrą, memuaristiką²¹. Minėtos publikacijos autorius – Romos katalikų kunigas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas, gydytojas Antanas Varnagiris (apie 1866–1918). Publikacija persunkta neigiamo požiūrio į masonus. Joje pristatomos draugijos kulties versijos, paneigtas masonų draugijos įkūrimo mitas (paremtas Senajame Testamente aprašyta Saliamono šventyklos statyba), minėti iliuminatai, perėmę „[...] konstytcyces senesniu Frymasonu“²², kurių tikslas – visiškas religijos paniekinimas, ir kt.

Antroji išsami publikacija buvo išspausdinta 1906 m. savaitraštyje *Naujoji gadynė*. Minimasis leidinys – Lietuvos socialdemokratų partijos laikraštis, leistas 1906–1907 m. Vilniuje. Oficialiu laikraščio leidėju laikytinas knygnešys, spaudos darbuotojas Jonas Jaks-Tyris (1877–1938). Leidinys spausdintas Blumovičiaus (veikė 1833–apie 1915) ir Syrkino (veikė 1859–1915) spaustuose Vilniuje. Laikraštyje bendradarbiavo Petras Avižonis (1875–1939), Antanas Purėnas (1881–1962), buvęs vienas iš oficialių šio laikraščio redaktorių, apie 1921 m. prisijungęs prie Kaune veikusios laisvųjų mūrinių ložės *Lietuva*²³, taip pat Jonas Krikščiūnas-Jovaras (1880–1967) ir kt. *Naujojoje gadynėje* buvo išspausdinta informacinio pobūdžio publikacija „Kas tie masonai?“²⁴. Tais pačiais metais pasirodė ir šios publikacijos perspaudas²⁵. Lieka iki galo neaiškus šios publikacijos autorystės klausimas. *Lietuvos bibliografija* (serija C) straipsnio *Naujojoje gadynėje* autoriumi nurodo buvus spaudos darbuotoją, gydytoją

20 VARNAGIRIS, Antanas. Farmazonaj. *Wienibe lietuwniku*, 1887, Nr. 41 (spalio 12 d.), p. [1–2].

21 MOCKIENĖ, Jurgita. Vienybė lietuvininkų. 2019-01-28 [žiūrėta 2024 m. gruodžio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/vienybe-lietuvininku/>>.

22 VARNAGIRIS, Antanas. Farmazonaj..., p. [2].

23 Daugiau žr. PLEČKAITIS, Vytautas. *Masonai. Laisvieji mūrinentai...*, p. 121–122.

24 M. Kas tie masonai? *Naujoji gadynė*, 1906, Nr. 17 (rugsėjo 14 (27) d.), p. 258–263.

25 M. *Socijalistai ir masonai (Ar jie mums priešai?)*. Vilnius, 1906.

Stasį Matulaitį (1866–1956)²⁶. Jonas Puzinas monografijoje apie Petrą Avižonį (1875–1939) nurodo, jog aptariamoms publikacijoms perspaudas – leidinėlis *Socialistai ir masonai (Ar jie mums priešai?)* – yra atspaudas iš *Naujosios gadyinės* (1906), pasirašytas kriptonomu M., o autoriumi nurodo P. Avižonį²⁷. Jono Mačiulio parengtas *Lietuviškųjų slapyvardžių sąvadas* fiksuoja, jog kriptonomu M. pasirašinėjo gausus būrys autorių, tarp kurių tiek *Lietuvos bibliografijoje* fiksuotas S. Matulaitis, tiek J. Puzino nurodytas P. Avižonis²⁸. Abejones dar labiau sustiprina faktas, jog tiek Matulaitis, tiek Avižonis buvo *Naujosios gadyinės* bendradarbiai. Pirmasis 1906–1907 m. buvo šio laikraščio redaktoriumi, antrasis 1895–1914 m. bendradarbiavo spaudoje, taip pat ir *Naujojoje gadyinėje*²⁹.

Minėta (vieno iš šių dviejų autorių parengta) publikacija buvo siekiama supažindinti skaitytojus su masonų draugija ir jų veikla, „neduoti įvesti žmones į paklaidą“ bei „užkirsti kelią melagingoms paskaloms“³⁰. Straipsnyje rašyta apie draugijos kilmę, pažymėta, jog visuomenėje jie vadinami masonais, *frank-masonais*, o lietuviškai – laisvaisiais mūrininkais. Straipsnyje cituotas leidinys *Didžiausei mūsų neprieteliai socialistai ir masonai*³¹, jis vertintas kritiškai, teigta, jog taip „rašo kunigai savo knygpalaikėse“ ir „tūkstančiais platina jas tarpu žmonių, sėdami klaidingas žinias ir neteisingas paskalas“³². Masonų atžvilgiu publikacijos autorius buvo šališkas, rašė, jog masonų tikslas esąs „doriškai iš-tobulinti žmones, platinti tarp jų vienybę, brolių meilę, lygybę ir šelpimą viens

26 *Lietuvos bibliografija*, ser. C: *Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos 1906*. Vilnius, d. 1, 2001, p. 68, įrašas 966.

27 PUZINAS, Jonas. *Profesorius medicinos daktaras Petras Avižonis (1875–1939): jo visuomeninė, kultūrinė ir mokslinė veikla*. Čikaga, 1979, p. 184.

28 *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*. Vilnius, t. 2, 2004, p. 577–580.

29 *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius, 1997, p. 46, 316.

30 M. Kas tie masonai?..., p. 258.

31 Ši anoniminė knygelė-brošiūra priskirtina antimasoniškiems leidiniams („Kurs iš masonų paliekta blogesnis, kurs su didesnia aitra persekioja katalikus, kurs daugiau žmonių nužudo, tą kelia ant aukštesnio laipsnio masonų draugystės, teip, jog aukštesniųjų laipsnių masonai, yra tai blogiausi žmonės ant svieto“). Joje rašyta, jog pagrindinis masonų tikslas – katalikų tikėjimo naikinimas ir noras užimti valdžią. Leidinėlis buvo skirtas platinti tarp žmonių, antraštiniame šios knygelės puslapyje nurodyta: „Jei nori, žmogau, didžiausių nelaimių išsisaugoti, skaityk tą knygelę balsu didžiuosė žmonių susirinkimuosė, o perskaitęs ne suplėšyk, bet kitam duok!“ Taip pat rašyta, jog „[...] Kiekvienas gali tą knygelę spaudinti be jokio klausimo“, ir t. t. Daugiau žr.: *Didžiausei mūsų neprieteliai socialistai ir masonai*, [Kaunas], [1906], p. 1, 16 ir kt.

32 M. Kas tie masonai?..., p. 258.

kito³³. Skaitytojas buvo supažindintas su masonų laipsniais, pareigybėmis, cituotos ištraukos iš masonų konstitucijos, rašyta apie filantropinę draugijos veiklą, dėmesio skirta tikėjimo klausimams aptarti ir t. t. Straipsnyje išvardyti masonystę prakeikę popiežiai, rašyta, jog masonai kuriasi tik pažangiose ir apsišvietusiose šalyse, todėl esą visiškai nesuprantamas priešiškas lietuvių kunigų nusistatymas masonų atžvilgiu. Pažymėta, jog masonų draugijos tikslai yra pagirtini, tačiau jie negali būti įgyvendinami visuomenėje, kurioje vyrauja išnaudojimas, nelygybė bei klasių skirtumai. Publikacijoje minėti istoriniai faktai leidžia manyti, jog su masonų draugija autorius buvo gerai susipažinęs.

Dar vienas išsamus straipsnis pasirodė 1908–1914 m. katalikų kunigų Seinuose leistame mėnraštyje *Vadovas*. Leidinys leistas su priedu *Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiems lietuvių reikalams*. *Vadove* spausdinti vyskupijų nurodymai, teologų kalbos, pamokslai, maldos ir kt. Redaktoriai – Juozas Laukaitis (1873–1952), Justinas Staugaitis (1866–1943), Pranas Kuraitis (1883–1964). 1912 m. šiame leidinyje buvo publikuotas straipsnis pavadinimu „Santykiai tarp socialistų ir masonų“³⁴. Publikacija pasirašyta slapyvardžiu *Meškus*, autorius – tikriausiai Katalikų Bažnyčios vyskupas, spaudos darbuotojas Justinas Staugaitis (1866–1943)³⁵. Straipsnyje masonai įvardijami kaip sekta, rašyta apie jų ryšį su socialistais, teigta, jog norintieji gauti aukštesnius masonų laipsnius turi brangiai susimokėti, ir t. t. Taip pat konstatuota, jog tol, kol gyvuos bažnyčia, savų tikslų masonai nepasieks³⁶.

Antrajai – žinučių (arba trumpų atsiliepimų) – grupei priskirtinos 2 publikacijos. Pirmoji žinutė išspausdinta 1906 m. savaitraštyje *Lietuvos ūkininkas*. Laikraštis leistas Vilniuje (1905–1915 ir 1918), vėliau Kaune (1919–1940). Tai buvo liberalios krypties, Lietuvos demokratų partijos (1905–1915 ir 1918), Lietuvos valstiečių sąjungos (nuo 1919) ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos laikraštis (nuo 1923), leistas Jono Vileišio (1872–1942), Felicijos Bortkevičienės (1873–1945), vėliau – *Varpo* bendrovės³⁷. Jame rašyta apie politiką, ekonomiką, kultūrą, spausdinti mokslo populiarinimo straipsniai, grožiniai kūriniai ir kt. Redaktoriai: Povilas Višinskis (1875–1906), Antanas

33 Ten pat.

34 MEŠKUS [STAUGAITIS, Justinas]. Santykiai tarp socializmo ir masonų. *Vadovas*, 1912, Nr. 46, t. 12, p. 181–184.

35 *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*. Vilnius, t. 1, 2004, p. 257.

36 MEŠKUS [STAUGAITIS, Justinas]. Santykiai tarp socializmo..., p. 181–184.

37 URBONAS, Vytautas. Lietuvos ūkininkas. 2018-07-04 [žiūrėta 2024 m. gruodžio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-ukininkas/>>.

Smetona (1874–1944), Juozas Tūbelis (1882–1939), Jonas Jablonskis (1860–1930) ir kt. Minimo laikraščio skiltyje *Žinios iš Lietuvos* pasirodė nežinomo autoriaus trumpa žinutė, jog Vaškų miestelyje sekmadieniais klebonas žmonėms dalija knygeles *Didžiausei mūsų neprieteliai socialistai ir masonai*. Žinutėje rašyta, jog toje knygelėje esama daug neteisybės, kritikuotas klebono elgesys, kuris, atsiliepimo autoriaus teigimu, sukelia neigiamas pasekmes ir kursto nesantaiką tarp žmonių³⁸.

Dar vienas trumpas pranešimas publikuotas 1911 m. katalikiškos krypties savaitraštyje *Vienybė*. Laikraštis leistas Kaune (1907–1914, 1918–1933) bei Vilniuje (1914–1915), leidėjai – Šv. Kazimiero draugija (1907–1928) ir Lietuvos katalikų sąjunga (nuo 1929). Leidinys redaguotas Antano Alekno (1872–1930), Juozapo Bikino (1875–1956), Antano Maliauskio (1877–1941) ir kt. Pranešimą, pavadintą „Nauja masonų gudrybė“³⁹ kriptonomu *P. D.* pasirašė kunigas, religinių raštų rengėjas Povilas Dogelis (1877–1949)⁴⁰. Publikacijoje skūstasi dėl katalikiškuose kraštuose (būtent šventadieniais ir ypač prieš pamaldas ar net jų metu) rengiamų įvairių pasilinksminimų (teatro, šokių, gimnastikos, mankštų, gegužinių). *P. Dogelio* teigimu, šių pasilinksminimų, atitraukiančių žmones nuo Bažnyčios lankymo, kaltininkai – masonai:

Susekta, kad tas darbas tai naujausia masonų gudrybė. Prancūzų katalikiški laikraščiai apgarsino žodis į žodį paliepiamą kurį yra išleidusi masonų vyresnybė; ten yra pasakyta, kad lengvesniam nuveikimui katalikų reikia slaptai niekam nesigarsinant daryti šventadieniais įvairius pasilinksminimus. Ne kumščia, ne šauksmu kovoti su Bažnyčia, bet tylomis, atitraukiant žmones kur kitur⁴¹.

Rašyta, jog tokiuose pasilinksminimuose slepiasi masonų nuodai, taigi prieš tokias pramogas būtina kovoti.

Didžiosios Lietuvos periodinėje spaudoje pasirodė 3 su masonais susijusios recenzijos. Pirmoji išspausdinta 1906 m. rugpjūčio 5 d. *Lietuvos ūkininko* laikraštyje. Ją parengė J. Makrato slapyvardžiu pasirašęs knygnešys, spaudos darbuotojas Pranas Kriaučiūnas (1866–1940)⁴². Recenzija, pavadinta „Juodašimtiška

38 Vaškai. *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 17 (balandžio 13 (26) d.), p. 219.

39 D[OGELIS], P[ovilas]. Nauja masonų gudrybė. *Vienybė*, 1911, Nr. 22 (gegužės 31 d. (birželio 13 d.)), p. 339.

40 *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*, t. 1..., p. 63.

41 D[OGELIS], P[ovilas]. Nauja masonų gudrybė..., p. 339.

42 MAKRATAS, J. [KRIAUČIŪNAS, Pranas]. Juodašimtiška knygelė. *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 37 (rugpjūčio 5 (18) d.), p. 471–472.

knygelė“, buvo skirta anksčiau minėtam anoniminiam leidiniui *Didžiausei musų neprieteliai socialistai ir masonai*. Recenzija trumpa, kritiška, abejojama kai kuriais knygelėje pateiktais faktais („Tik labai įdomu, iškur jis ištraukė, kad ir Prusų karalius Fridrikis ir Austrijos ciecorius Juozapas II buvę socialistai ir masonai!“ ir kt.)⁴³. P. Kriaučiūnas recenzijoje atkreipė dėmesį į masonų veiklą Lietuvoje, rašė, jog „Lietuvoje masonų, rodos, nėra [...]“⁴⁴. Rašyta, jog leidinys kupinas neapykantos, nederantis su Kristaus mokymu: „Teisybė, toje knygelėje yra parašyta, kad katalikų tikėjimas neleidžia nieko mušti, bet tiek daug ten neapykantos, kad žmogus perskaitęs ją vargiai išsiturėsi nemušęs masonų, socialistų ir žydų [...], o [...] tokių „dvasišku vadovų“, kaip tos knygelės rašytojas, nėra ko klausyti, nes tai visiškai nesutinka su Kristaus mokslu.“⁴⁵ Recenzija baigiama autoriaus patvirtinimu, jog jis pats matęs, „[...] kaip tokie „katalikiški“ kunigai dalino sodiečiams ir davatkoms tas juodašimtiškas knygutes“⁴⁶.

Ta pati recenzija buvo perspausdinta ir 1906 m. rugsėjo 7 d. Jungtinėse Amerikos Valstijose 1892–1920 m. leistame lietuvių laikraštyje *Lietuva*. Recenzija, kaip ir anksčiau minėtoji, identiška savo turiniu, pavadinta „Juodašimtiška knygelė“, pasirašyta slapyvardžiu J. Makraitis⁴⁷.

Dar viena recenzija buvo publikuota 1907 m. mėnesiniame laikraštyje-žurnale *Draugija* (su paantrašte *Literatūros, mokslo ir politikos mėnesinis laikraštis*)⁴⁸. Mėnraštis leistas Kaune, Saliamono Banaičio spaustuvėje (veikė 1905–1918). Recenzija buvo skirta anksčiau minėtai 1906 m. Alberto Syrkino (veikė 1859–1915 m. Vilniuje) spaustuvėje išleisti ir kriptonomu *M.* pasirašytai knygelei *Socijalistai ir masonai (Ar jie mums priešai?)*⁴⁹. Recenzija kritiška, teigta, jog „autorius pilnai įtiki į tą, ką rašo“, bet pats neturi kritiško jausmo. Prikišamos knygelėje esančios enciklopedinės žinios, rašyta, jog praleista svarbiausia aplinkybė – masonų slaptumas, teigta, jog tiek socialistai, tiek masonai kariauja su tikėjimu ir to nepripažįsta, taip pat kritikuota minima leidinį išleidusi Syrkino spaustuvė. Recenzijos autorius nežinomas.

43 Ten pat, p. 471.

44 Ten pat.

45 Ten pat, p. 472.

46 Ten pat.

47 MAKRAITIS, J. [KRIAUČIŪNAS, Pranas]. Juodašimtiška knygelė. *Lietuva*, 1906, Nr. 36 (rugsėjo 7 d.), p. 3.

48 Socijalistai ir masonai, ar jie mums priešai? *Draugija*, 1907, Nr. 9 (rugsėjo 1 d.), p. 86 (86–87).

49 Minėta, jog knygelė yra 1906 m. rugsėjo 14 d. *Naujojoje gadynėje* išspausdintos publikacijos perspaudas. Žr.: *Socijalistai ir masonai (Ar jie mums priešai?)*. Vilnius, 1906.

MASONŲ VAIZDINIO SPAUDOJE BRUOŽAI

Lietuviška periodinė spauda liudija, jog visuomenėje buvo paplitę skirtingi masonų draugijos įvardai. Prūsijos Lietuvos spaudoje masonai vadinti *preimiereis*, *freimaurereis* (nuo vokiško žodžio *frei* – laisvas, *maurer* – mūrininkas), *valnmurinininkais* (*valnas* – laisvas)⁵⁰. Didžiosios Lietuvos spaudoje draugijos nariai įvardyti *masonais*, *parmazonais*, *farmazonais*. Radvilės Racėnaitės, tyrusios laisvųjų mūrininkų vaizdinį sakinį tautosakoje, teigimu, įvardai *parmazonas* ir *farmazonas* kilę nuo prancūziško darinio *frankmasonas* (pranc. *franc-maçon*, *franc* – laisvas, *maçon* – mūrininkas), o viešajame lenkų ir lietuvių kalbų diskurse įsigalėjo XVIII a. pabaigoje – XIX a.⁵¹ Ilgainiui *parmazonas* virto neigiamą konotaciją turinčiu įvardu – sietas su nedorėliu, laisvamaniu ir bedieviu žmogumi⁵².

Su *parmazono* įvardu susijusi trumpa žinutė buvo išspausdinta pirmajame mėnesinio lietuvių žurnalo *Tėvynės sargas* numeryje. Žurnalas leistas 1896–1904 m. Tilžėje (su priedais „paskirtas dvasiškam ir medžiagiškam Lietuvių tautos užlaikymui par jos apšvietimą“). Leidinys spausdintas Šenkės (Schönke) spaustuvėje Tilžėje (veikė 1890–1940), redaktoriai – F. Saunus, Jurgis Lapinas (1856–1932). Žurnale bendradarbiavo Jonas Basanavičius (1851–1927), Adomas Jakštas (tikr. Aleksandras Dambrauskas, 1860–1938), Maironis (tikr. Jonas Mačiulis, 1862–1932), Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) ir kt.⁵³ Leidinyje siekta kelti tautinę savimoneę, šviesti ir auklėti jaunąją kartą, skleisti katalikybės idėjas. Žinutė pavadinta „Parmazonas“, autorius – *Salys*⁵⁴. Joje rašyta, jog Šiaulių apylinkėse atsirado žmogus, nemokamai dalijantis knygeles *Parmazonas*⁵⁵, *Vaišės Kristaus*⁵⁶ ir kt. Piktintasi, jog tokiu būdu siekiama išplėsti

50 Įvardų vartosenai dėmesio yra skyrusi Radvilė Racėnaitė. Tyrėjos teigimu, Prūsijos Lietuvos mitologinėse saktmėse masonai taip pat buvo vadinti įvardu *budavonininkas* (*budavoti* – mūryti, statyti). Žr.: RACĖNAITĖ, Radvilė. To dvaro ponas..., p. 228.

51 Ten pat.

52 Ten pat.

53 TOLIUŠIS, Šarūnas. *Mažosios Lietuvos periodinė spauda...*, p. 87.

54 SALYS. *Parmazonas*. *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 1, p. 59.

55 Minimas leidinys – tikriausiai Stasio Matulaičio (pasirašiusio *Šventmikio* slapyvardžiu) satyrinė apysaka *Parmazonas arba Dievo rustybes baisumas* (pirmą kartą išleista 1897 m. Tilžėje, antroji laida – 1906 m.). Joje kritikuotas socializmas, kuris „[...] užkrėtė nepaklusnumu mūsų miestus ir kaimus, [...] pasėjo bedievytės sėklą“. Neigta mokslo nauda: „[...] labiausiai platina tą socializmą ir bedievybę, tai tie kurie mokslus išaina! [...] garsusis Darvinas tai tik pirmutinis kvailys ir bedievis; kad kunigai tikri Dievo tarnai ir Kristaus įpėdiniai, pertai kas negerai apie kunigus atsiliepia, tas patį Kristų apkalbia! [...] svietiškas

šventą turtą (t. y. tikėjimą). Po publikacija esama autoriui pritariančio žurnalo redaktoriaus⁵⁷ priedašo. Jame prašoma skaitytojų neimti minėtų „bjaurių“ knygelių, o paėmus – būtinais sudeginti. Kadangi publikacijoje masonai neminimi, o įvardas *parmazonas* siejamas tik su bedievyste, minima publikacija į bendrą su masonais susijusių lietuviškų publikacijų skaičių neįtraukiama.

Skirtingą abiejų Lietuvos dalių visuomenės požiūrį į masonus atspindi ne tik įvardai, bet taip pat publikacijų pavadinimai. Prūsijos Lietuvoje pasirodžiusios publikacijos apie masonus pavadintos „Freimieru Draugyste“, „Freimieru Mierei ir Pasleptines“ ir kt., o laisvieji mūrininkai įvardyti kaip *mielaširdingystės draugystė*⁵⁸. Priešingas požiūris formuojamas Didžiosios Lietuvos spaudoje, pavyzdžiui, anksčiau minėta Antano Varnagirio publikacija pavadinta „Farmazonaj“. Joje aiškinta, jog masonu vadinamas katalikams priešiškas žmogus: „[...] farmazonus arba kajp kiti wadyna masonus, kurio žodžiu mes užduodame rustibe asabaj ant kurios turyme piktibe arba mysli, kad negeras ira tykeime musu katalikiszkam“⁵⁹. Masonų draugija įvardijama kaip *sekta*, jos nariai vadinami *bewieriais* (netikinčiais), kurių tikslas, pasak A. Varnagirio, „[...] ira isznajkint kodeksa arba prowa iżbudawota ant mejles Diewo ir artimo“⁶⁰.

mokslas tik apipaikina žmogų! [...] Pakoliak nebuvo tų socialistų, kaimiečiams nereikėjo nė tų prakeiktų laikraščių nė knygų, o pertai jie buvo dievobaimingesni [...].“ Leidinyje aukštinti kunigai, nes jų „[...] rankos iki alkunių šventos ir kad tas, kuris kunigui ranką pabučiuoja apturi septynių griekų atleidimą“ ir t. t. Parmazonais įvardyti netikintys, bedieviai ir su socialistais susidėję žmonės, pasakota apie Dievo rūstybės baisumą tiems, kurie su jais susideda. Leidinys sulaukė Vinco Kudirkos (1858–1899) recenzijos. Daugiau žr.: ŠVENTMIKIS [MATULAITIS, Stasys]. *Parmazonas arba Dievo rūstybės baisumas*. Vilnius, 1906; V. K. [KUDIRKA, Vincas]. *Parmazonas, arba baisumas Dievo rūstybės*. *Varpas*, 1897, Nr. 2, kovas–balandis, p. 25–26.

- 56 Tikriausiai turimas galvoje Victorio Hugo (1802–1885) leidinėlis *Vaišės Jėzaus Kristaus pas popiežių Pijų IX*. Pirmą kartą į lietuvių kalbą išverstas 1896 m., antroji laida – 1907 m. Leidinyje kritikuotas popiežiaus, kuris „[...] gyvena palociuje iš marmuro ir aukso“, ištaingingas gyvenimas Vatikane, kardinolų požiūris į vargšus: „šičia vargšas žmogus yra ant juoko laikomas“, reikalavimas pinigų „[...] atidaryk savo mašną ir parodyk kiek pinigų turi, [...] o jeigu pinigų neturi, tai skubinkis laukan, greitai, nės popiežiaus bullė prisako mums visokias šventenybes tiktai už pinigus davinėti“ ir kt. Daugiau žr.: *Vaišės Jėzaus Kristaus pas popiežių Pijų IX*. Pittsburgh, 1907.
- 57 *Tėvynės sargo* redaktoriaus pareigas tuo metu ėjo knygnešys, spaudos darbuotojas Petras Mikolainis (1868–1934).
- 58 Dar ka apie Freimierus. *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas: *Keleiwio Draugas*), 1900, Nr. 35 (gegužės 2 d.), p. [3].
- 59 VARNAGIRIS, Antanas. *Farmazonaj...*, p. [1].
- 60 Ten pat.

Taip pat rašyta, jog masonais vadinami ne tik laisvieji mūrininkai, bet ir asmenys, siekiantys sunaikinti krikščionišką tikėjimą⁶¹.

Spaudoje skelbtos su masonais susijusios publikacijos yra skirtingos savo turiniu. Prūsijos Lietuvoje jos buvo pažintinio pobūdžio, spausdintos kaip įdomybė, kuria siekta skaitytojus supažindinti su minima draugija. Masonų atžvilgiu šie tekstai šališki. Juose objektyviai ir išsamiai nušviečiama draugijos veikla, struktūra ir tikslai, pristatyta masonų istorija, pateikta statistinių duomenų. Teigiamas masonų įvaizdis Prūsijos Lietuvos spaudoje sustiprintas paties Prūsijos karaliaus palankumu ir teigiamu požiūriu į masonus:

Ciesorius Wilius I., išgirdęs, kaip nešwankei Zmones apie Freimerius kalba, sušuko pasipiktinęs: „Toktai tegal tikt nusidūti didžiausiame Draugystės Mieriū Nepažinime“. O kita sykį (1865) [...] išsitare jis prieš wisus Draugystės Apkalbėjimus taipo: „Aš žinau, kad aš Draugystę esu apgynęs prieš wisas Paskalbas ir jos Priešininkus bei Neprietelius, kadangi aš apie didyjį jos Mietiū Swarbumą, Prakilnumą ir Szystemą persiludijęs esu“. O jo Sunus Priczkus III., musū Ciecoriaus Tėwas [...] išsitare wieną Metą pirm sawo Smerties taipo: „Su Dėkawone surišu aš tą Welyjimą, kad Freimerei sawo gerūsius Darbus į wis platesnias Kartas nuneštu. Man buwo ji Wersmė, man uždėtūsius Kentėjimus su Atsidawimu į Diewo Walę nešti“⁶².

Taip pat tenykštėje spaudoje rašyta, jog protestantiškoje Prūsijoje, priešingai nei katalikiškuose kraštuose, masonų draugija remiama karaliaus („[...] ewangeliškose Žemese matom Freimierū Draugystes per Karalius šelpjamas, beje gruntawojamas. [...] Ar tai ne Dywai? Katalikai Freimierus persekineja, o ewangeliški Waldonai jūs dar šelpja!“)⁶³, teigta, jog masonams priklausė ne tik Prūsijos karaliai (Prūsijos kronprincas, vėliau Prūsijos karalius Friedrichas II (Friedrich II der Grosse, 1712–1786; valdė 1740–1786), bet ir kiti Europos valdovai („Nū pat Priczkaus Didžiojo iki musū Ciecoriaus Tėwo yra wisi tai Draugystei priklausė. Taipjau ir wisi Europos kiti Waldonai yra tai Draugystei priklausė, o ir šendien tebepriklauso“)⁶⁴.

Didžiąjai Lietuvai skirtoje periodikoje kritiškos publikacijos apie masonus spausdintos leidiniuose, skleidusiuose tautiškumo, religijos idėjas, palaikiusiuose katalikiškas pozicijas (*Vienybė lietuvninkų, Vadovas, Draugija*). Priešingai

61 Ten pat.

62 Freimaurei ir ciecoriai..., p. [3].

63 Freimieru Draugyste (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 25 (kovo 28 d.) (priedėjimas), p. [2].

64 Freimaurei ir ciecoriai..., p. [3].

nei Prūsijos Lietuvos periodikoje, masonų atžvilgiu kritiškos publikacijos pasiskirsčiusios tolygiai (4 iš 8), jose ryškus antimasoniškas naratyvas (masonų kova prieš tikėjimą, siekis sukurti masonų valdomą pasaulį ir kt.), laisvieji mūrininkai siejami su bedieviais ir netikinčiais žmonėmis⁶⁵. Neigiamų publikacijų autoriai (Romos Katalikų Bažnyčios kunigai Antanas Varnagiris, Justinas Staugaitis, Povilas Dogelis) ir jas spausdinę leidiniai propagavo ir atstovavo krikščioniškai-katalikiškai pasaulėžiūrai, buvo nusistatę prieš socialines reformas ir pan.: „Dvasininkija, kuri pradžioje sudarė mūsų šviesuomenės daugumą, buvo gana konservatyvi besklindančioms naujoms idėjoms.“⁶⁶

Kaip pažymi Jonas Puzinas, dalis ano meto inteligentijos buvo paveikta „užsienyje plintančių įvairių naujų idėjų: pozityvistinio filosofijos bei pasaulėžiūros sąjūdžio [...]“⁶⁷. Ir nors publikacijos apie masonus kėlė ano meto kultūrinį lygį, skleidė naujas idėjas, katalikiškos krypties spaudoje masonai sulaukė aštrios kritikos. XX a. pradžioje būta įtampų tarp „[...] liberalinio bei socialistinio ir konservatyvaus inteligentijos sparno. Neišvengta ir aštrokos polemikos ne tik dėl dvasininkijos nusistatymo politiniais bei socialiniais klausimais, bet ir dėl pačios religijos, kurios esmė dažnai tapatinta su dvasininkų vienokiu ar kitokiu nusistatymu arba net su jų asmeniniu elgesiu.“⁶⁸

Nuo pat laisvosios mūrininkijos susikūrimo pradžios masonai susidūrė su įtarimais, nepasitikėjimu, persekiojimais, taip pat neigiamu Romos Katalikų Bažnyčios požiūriu. Visuomenėje masonai kėlė ne tik susidomėjimą, bet ir nepasitikėjimą, „nes atstovavo visiškai kitokiam, nei įprastas liaudžiai, gyvenimo būdai ir vertybėms“⁶⁹. Pasak Alexanderio Giese'ės, „pavojinga ir įtartina šių vyrų sąjungą laikė ir tebelaike visos tos šalys ir tautos, kuriose arba viešpatauja autoritarinis režimas, arba nuomonė šiuo klausimu formavosi Romos Katalikų bažnyčios įtakoje“⁷⁰.

Didelis atotrūkis tarp laisvųjų mūrininkų ir Romos Katalikų Bažnyčios buvo nuo XVIII a. Romos Katalikų Bažnyčia masonystę smerkė ir su ja kovojo.

65 Daugiau žr.: VARNAGIRIS, Antanas. Farmazonaj..., p. [1–2]; SALYS. Parmazonas..., p. 59; Socijalistai ir masonai, ar jie mums priešai? *Draugija...*, p. 86–87; D[OGELIS], P[ovilas]. Nauja masonų gudrybė..., p. 339; MEŠKUS [STAUGAITIS, Justinas]. Santykiai tarp socijalistų..., p. 181–184.

66 PUZINAS, Jonas. *Profesorius medicinos daktaras Petras Avižonis (1875–1939): jo visuomeninė, kultūrinė ir mokslinė veikla*. Čikaga, 1979, p. 93.

67 Ten pat.

68 Ten pat.

69 RACĖNAITĖ, Radvilė. To dvaro ponas..., p. 229.

70 GIESE, Alexander. *Laisvieji mūrininkai...*, p. 12.

Popiežiai rengė enciklikas, o dvasininkai reiškė atvirą priešišumą. Dėl laisviesiems mūrininkams būdingo elitarizmo, masoniškų paslapčių ir apeiginių priesaikų popiežius į juos žiūrėjo su nepasitikėjimu, kaltino erezija. 1738 m. pasirodė pirmoji popiežiaus Klemenso XII (1652–1740) bulė (*In Eminentis*), pasmerkusi ir prakeikusi masonybę⁷¹. Buvo teigiama, jog masonų principai nesuderinami su bažnyčios mokymu. Panašiai manė ir vėlesni popiežiai (Benediktas XIV (1675–1758), Pijus VII (1742–1823), Leonas XII (1760–1829), Pijus VIII (1761–1830), Grigalius XVI (1765–1846), Pijus IX (1792–1878), Leonas XIII (1810–1903)⁷²).

Masonų kovos su Bažnyčia ir tikėjimu naratyvas plėtojamas ir Didžiosios Lietuvos spaudoje. Rašyta, jog „[...] tiek socialistai, tiek masonai kariauja su tikėjimu ir abieji prie to nevisai aiškiai prisipažįsta“⁷³. Didžiosios Lietuvos periodikoje taip pat atsispindi ir kalbamojo laikotarpio gandai apie masonų draugiją, teigta, jog katalikiškuose kraštuose šventadieniais masonai tyčia rengia pasilinksminimus ir taip atitraukia žmones nuo bažnyčios lankymo⁷⁴.

Priešiškas Romos Katalikų Bažnyčios požiūris į masonus minėtas ir Prūsijos Lietuvai skirtoje spaudoje. *Tilžės keleivyje* rašyta, jog popiežius masonus yra prakeikęs, prieš juos kovojo jėzuitai („Jezuwytai prieš tas Draugystes su Kardu ir Kalėjimu siaute [...]“), o priklausymas šiai draugijai – uždraustas⁷⁵. Tačiau tokie draudimai publikacijose kritikuoti, teigta, jog manymas, esą masonai yra bedieviai – neteisingas:

[...] koke Neteisybe jiems daroma ir kaip jų Draugyste apmelūjamai, jey kas sako: „Freimierai yra Bediewei!“ [...]. Juk kožnoj Draugysteje randasi Balamutai; mes ir Krikščionystę ne galim atsudyti pagal kelis pasileidusius Netikelius, kurie toje maišosi⁷⁶.

71 Oficiali Katalikų Bažnyčios pozicija masonų atžvilgiu buvo neigiama nuo pat pirmosios popiežiaus bulės pasirodymo, tačiau, pasak Žyginto Būčio, tarp XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Lietuvos laisvųjų mūrininkų narių būta Katalikų Bažnyčios dvasininkų, o „nemenka dalis jų priklausė aukštesniesiems bažnytinės hierarchijos rangams“. Daugiau žr.: BŪČYS, Žyngintas. *Masonai Lietuvoje...*, p. 96.

72 1884 m. popiežius Leonas XIII paskelbė encikliką *Humanum genus*, pasmerkusią masonus. Lietuvišką šios enciklikos vertimą žr.: *Popiežiaus Leono XIII enciklika Humanum genus apie masonus*. Čikaga, 1959.

73 Socialistai ir masonai, ar jie mums priešai? *Draugija...*, p. 86.

74 D[OGELIS], P[ovilas]. Nauja masonų gudrybė..., p. 339.

75 Freimieru Draugyste (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 25 (kovo 28 d.) (pridėjimas), p. [1–2].

76 Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 31 (balandžio 18 d.) (pridėjimas), p. [1].

Prūsijos Lietuvos publikacijose priešiškas Katalikų Bažnyčios požiūris aiškintas draugijos slaptumu. Taip pat teigta, jog masonai iš draugijai priklausančių narių nereikalauja popiežiaus garbinimo, leidžia išpažinti evangelikų tikėjimą, o tai skatina katalikų priešiškumą:

Kas jų nekenczia? Tai yra Popiežius bey Katalikai. [...] Jie ney wieno sawo Draugū ne prašo, kad tas Popiežiu pirm wisū garbintu ir tą kaip wisōs Krikščionystēs Galwā išpažintu. Todel jie aniems ne mylimi yra ir pasiliekt. [...] Ale wyriausia Priežastis yra ta, kadangi tos Draugystes didziausey tarp ne apkencziamujū Ewangeliškujū išsiplatinusios ir Mace įgawusios yra [...]. Tai yra tikra Tiesa, kad ir šendien dar Freimierai Katilikū Žemesė weikiaus ewangeliškajį Tikejimą, ne kaip katilikiškąjē Wierą užtaria ir praplatina. Todel Popiežius jųs prakeikia⁷⁷.

Prūsijos Lietuvos publikacijose gandai apie masonų netikėjimą, bažnyčios nelankymą paneigti. Teigta, jog kalbos, esą masonai yra bedieviai – melas. Šios mintys pagrįstos teiginiu, jog masonai nėra religinė draugija, o tikėti Dievą yra kiekvieno asmeninis reikalas:

[...] ne turim jieskoti, kad jie sawo Susiejimūse Diewo melstus, giedotu, Diewo Žodį wartotu. [...] Ir to ney wiens prie jų te ne jiesko, kad jie sawo Draugus ragintu į Bažnyczę eiti ir prie Zokromentū laikytisi. [...] Jie ne ragin ant Bažnyczios Ejimo, ale tą ir ne draudzia; jie ne prašo Prisiwertimo, ale tą jieskoti arba aptureti ne gina. Jie tikt wyriausius ir priegtam wiršutinius Dalykus krikščioniškosiōs Wierōs bey Elgimo te nor pilnawoti ir broliškąjē Meilę išpildyti. Kas daugiau prie jų jiesko, tas to ne ras, ir ne gal rasti, nes jie nėra bažnytiška Draugyste⁷⁸.

Masonų atžvilgiu mažiau kritiškos publikacijos Didžiosios Lietuvos spaudoje publikuotos liberalesnės krypties leidiniuose (*Lietuvos ūkininkas, Naujoji gadyne*).

Kai kurie teigiami atsiliepimai apie masonus periodinėje spaudoje galėjo būti veikiami masoniškųjų ryšių. Prūsijos Lietuvoje publikacijos apie masonus spausdintos laikraščiuose *Naujasis keleivis* ir *Tilžės keleivis*. Šie laikraščiai buvo leidžiami su masonais susijusioje J. Reilenderio ir sūnaus spaustuvėje. Spaustuvės įkūrėjo Juliaus Reilenderio (Julius Reyländer, 1811–1901) sū-

77 Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 31 (balandžio 18 d.) (pridėjimas), p. [1].

78 Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilžės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 27 (balandžio 4 d.) (pridėjimas), p. [3].

nus Eugeną Reilenderį (Eugen Reyländer, 1844–1919) ir vaikaitis Kurtas Reilenderis (Curt Reyländer, g. 1887) priklausė laisviesiems mūrininkams, buvo Tilžėje veikusių masonų ložių nariai⁷⁹. Didžiosios Lietuvos spaudoje masonų atžvilgiu mažiau kritiškos publikacijos buvo išspausdintos 1906 m. savaitraščio *Lietuvos ūkininkas* 17 ir 37 numeriuose: 17 numerio redaktoriumi ir leidėju buvo nuo 1914 m. laisviesiems mūrininkams priklausęs Jonas Vileišis (1872–1942)⁸⁰, 37 numerio leidėja – Felicija Bortkevičienė, nuo 1915 m. priklausiusi laisvųjų mūrininkų draugijai ir buvusi pirmąja XX a. moterimi Lietuvoje, tapusia laisvąja mūrininke⁸¹.

IŠVADOS

1. Tiriamuoju laikotarpiu (1882–1913) išspausdinta 17 su masonais susijusių publikacijų: 9 Prūsijos ir 8 Didžiosios Lietuvos periodinėje spaudoje. Pirmoji publikacija apie masonus Prūsijos Lietuvos periodinėje spaudoje ir apskritai lietuviškoje spaudoje pasirodė 1882 m., paskutinioji – 1913 m. Didžiojoje Lietuvoje pirmoji su masonų draugija susijusi lietuviška publikacija išspausdinta 1887 m., paskutinė publikacija tiriamuoju laikotarpiu šioje Lietuvos dalyje pasirodė 1912 m.

2. Iš Prūsijos Lietuvai skirtos periodinės spaudos minėtini 3 žinias apie laisvuosius mūrininkus spausdinę leidiniai: *Tilžės keleivis* (išspausdinęs 7 publikacijas), taip pat po vieną straipsnį publikavę *Naujasis keleivis* ir *Apžvalga*. Iš Didžiąjai Lietuvai skirtos periodikos minėtini 7 apie masonus rašę leidiniai: dvi publikacijas išspausdinęs *Lietuvos ūkininkas*, po vieną – *Vienybė lietuvininkų*, *Lietuva*, *Naujoji gadyne*, *Draugija*, *Vienybė* ir *Vadovas*.

79 *Mitglieder-Verzeichnis der unter Constitution des Höchstleuchtenden Hochwürdigsten Grossen Landesloge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden gesetzmässigen, verbesserten und vollkommenen St. Johannis-Loge genannt Irene zu Tilsit. Bei der Feier ihres 61. Stiftungsfestes am 26. Februar 1885*, Tilsit: J. Reyländer & Sohn, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz: FM 5.1.3, Nr. 7752, p. 81v–82r; *Mitglieder-Verzeichnis der unter Konstitution der Höchstleuchtenden Hochwürdigsten Grossen Landesloge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden gesetzmässigen, verbesserten und vollkommenen Andreas-Loge genannt „Strenua“ zu Tilsit. Stiftungstag 11. September 1877. Herausgegeben bei der Feier des Andreasfestes und ihres 35 jährigen Bestehens am 30. November 1912.*, Tilsit: J. Reyländer & Sohn, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz: FM 5.2 T4, Nr. 7, p. 10; *Mitglieder-Verzeichnis der unter Konstitution der Höchstleuchtenden und Hochwürdigsten Gr. Landesloge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden gesetzmässigen, verbesserten und vollkommenen Johannis-Loge genannt „Irene“ zu Tilsit*, Tilsit: Br. E. Reylaender, 1922, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz: FM 5.2 T5 Nr. 2, p. 18.

80 PLEČKAITIS, Vytautas. *Masonai. Laisvieji mūrininkai...*, p. 136.

81 Ten pat, p. 104–105.

3. Chronologiniu požiūriu didesnis nuoseklumas būdingas Didžiosios Lietuvos publikacijoms. Išskyrus pirmąją su masonais susijusią publikaciją, pasirodžiusią XIX a. pabaigoje (1887), kitos publikacijos spausdintos kas kelerius metus (1906, 1907, 1911 ir 1912 m.). Daugiausiai išspausdinta 1906-aisiais – 4 publikacijos. Prūsijos Lietuvoje spausdintoms publikacijoms būdingas serijškumas. 1900-aisiais *Tilžės keleivyje* pasirodė pažintinio pobūdžio 6 publikacijų serija. Ji turėjo tikslą plačiai ir išsamiai nušviesti draugijos istoriją, veiklą, tikslus ir t. t. Praėjus daugiau nei dešimtmečiui (1911) tame pačiame laikraštyje pasirodė anksčiau minėtų publikacijų perspaudas.

4. Žanrinio požiūriu tyrimo medžiaga nelygiavertė. Prūsijos Lietuvos spaudoje spausdintos išsamios, pažintinio pobūdžio publikacijos. Didžiosios Lietuvos periodikoje pasirodžiusios publikacijos skirstytinos į tris grupes: straipsnius, žinutes (arba trumpus atsiliepimus) ir recenzijas.

5. Didžiajai Lietuvai skirtoje periodikoje kritiškos publikacijos apie masonus spausdintos leidiniuose, skleidusiuose tautiškumo, religijos idėjas, palaidusiuose katalikiškas pozicijas (*Vienybė lietuvininkų, Draugija, Vadovas* ir kt.). Priešingai nei Prūsijos Lietuvos periodikoje, jose ryškus antimasoniškas naratyvas (masonų kova prieš tikėjimą, siekis sukurti masonų valdomą pasaulį ir kt.), laisvieji mūrininkai sieti su bedieviais ir netikinčiais žmonėmis. Masonų atžvilgiu mažiau kritiškos publikacijos Didžiosios Lietuvos spaudoje publikuotos liberalesnės krypties leidiniuose (*Lietuvos ūkininkas, Naujoji gadynė*).

6. Teigiamus atsiliepimus apie masonus spaudoje galėjo lemti ir masoniškieji ryšiai. Prūsijos Lietuvoje publikacijos apie masonus spausdintos laikraščiuose *Naujasis keleivis* ir *Tilžės keleivis*. Šie laikraščiai leisti su masonais susijusioje J. Reilenderio ir sūnaus spaustuvėje: spaustuvės įkūrėjo Juliaus Reilenderio sūnus Eugenius Reilenderis ir vaikai Kurtas Reilenderis priklausė laisviesiems mūrininkams, buvo Tilžėje veikusių masonų ložių nariai. Didžiosios Lietuvos spaudoje masonų atžvilgiu mažiau kritiškos publikacijos buvo išspausdintos 1906 m. savaitraščio *Lietuvos ūkininkas* 17 ir 37 numeriuose. 17 numerio redaktoriumi ir leidėju buvo masonams priklausęs Jonas Vileišis, 37 numerio leidėja – taip pat šios draugijos narė Felicija Bortkevičienė (1873–1945).

7. Nevienodas abiejų Lietuvos dalių požiūris į masonus galėjo būti nulėmtas skirtingos šiuose regionuose (Prūsijoje ir Lietuvoje) veikusių ložių istorijos ir raidos. Didžiosios Lietuvos laisvųjų mūrininkų veikla, nutrūkusi XIX a. pradžioje, atgavinta tik beveik po šimtmečio – XX a. pradžioje. Skirtingai nei Didžiojoje Lietuvoje, Prūsijoje ložės veikė ilgai ir be pertrūkių.

1. ANDERSONAS, Jamesas. *Laisvųjų mūrininkų konstitucija*. 1723 metų leidimo *Andersono konstitucijos* vertimas ir faksimilė, vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Lietuvos laisvųjų ir pripažintųjų mūrininkų Didžioji ložė A.F. & A.M., 2013. 182 p.
2. APPEL, Rolf; OBERHEIDE, Jens. *Kas yra laisvoji mūrininkija?*, vertė Rūta Kuckaitė. Vilnius: Flavija, 2008. 80 p.
3. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Masonai Lietuvoje 1816–1821 m.: atsikūrimas ir veikla. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, t. 2, p. 21–44.
4. BŪČYS, Žygintas. *Masonai Lietuvoje: XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009. 229 p.
5. BŪČYS, Žygintas. Vilniaus ložė „Uolulis lietuvis“: tapatybė ir paveldas. Iš JOGĖLA, Vytautas (sud.). *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 65–77.
6. Dar ka apie Freimierus. *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas: *Keleiwio Draugas*), 1900, Nr. 35 (gegužės 2 d.), p. [1–3].
7. DICKIE, John. *Masonai: modernaus pasaulio kūrėjai*, iš anglų kalbos vertė Jovita Liutkutė. Vilnius: Alma littera, 2022. 480 p.
8. *Didžiausei mūsų neprieteliai socialistai ir masonai*, [Kaunas], [1906].
9. D[OGELIS], P[ovilas]. Nauja masonų gudrybė. *Vienybė*, 1911, Nr. 22 (gegužės 31 d. (birželio 13 d.)), p. 339.
10. [EINARAS, Adomas]. [Freimaurei, Preimierei...]. *Naujasis Keleiwis. (Pridetka No. 6. „Naujojo Keleiwio“)*. 1882, Nr. 6 (vasario 10 d.), p. 38.
11. Freimaurei ir ciecoriai. *Apzvalga*, 1913, Nr. 9 (sausio 31 d.), p. [3].
12. Freimieru Draugyste (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 23 (kovo 21 d.) (pridėjimas), p. [1–4].
13. Freimieru Draugyste (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 25 (kovo 28 d.) (pridėjimas), p. [1–4].
14. Freimieru Draugyste (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwio Draugas*), 1911, Nr. 37 (kovo 28 d.), p. [1–4].
15. Freimieru Draugyste (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwio Draugas*), 1911, Nr. 40 (balandžio 4 d.), p. [1–4].
16. Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 27 (balandžio 4 d.) (pridėjimas), p. [1–4].
17. Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 31 (balandžio 18 d.) (pridėjimas), p. [1–4].
18. Freimieru Mierei ir Pasleptines (wok: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis*, 1900, Nr. 33 (balandžio 25 d.) (pridėjimas), p. [1–2].
19. Freimieru Mierei ir Pasleptines (wokiškay: Der Freimaurer=Orden), *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwio Draugas*), 1911, Nr. 41 (balandžio 6 d.), p. [1–4].
20. Freimieru Mierei ir Pasleptines (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwio Draugas*), 1911, Nr. 47 (balandžio 20 d.), p. [1–4].
21. Freimieru Mierei ir Pasleptines (wokiškay: Der Freimaurer=Orden). *Tilzės Keleiwis. Lietuvos naudingasis Kelrodis* (priedas *Keleiwio Draugas*), 1911, Nr. 53 (gegužės 4 d.), [1–4].
22. GIESE, Alexander. *Laisvieji mūrininkai*, iš vokiečių kalbos vertė ir paaiškinimus pateikė Vytautas Plečkaitis. Vilnius: Versus aureus, 2006. 128 p.

23. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos spaustuvės 1524–1940 metais*. Vilnius: Mokslas, 1987. 176 p.
24. ŁEMPICKI-MAŁACHOWSKI, Stanisław. *Masonai buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse 1776–1822: istorija ir šaltiniai*, iš lenkų kalbos vertė Žilvinas Norkūnas. Vilnius: Mintis, 2009. 280 p.
25. *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*, t. 1, sudarė ir parengė Jonas Mačiulis. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004. 366 p.
26. *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*, t. 2, sudarė ir parengė Jonas Mačiulis. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004. 1158 p.
27. *Lietuvos bibliografija*, ser. C: *Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos 1906*, d. 1, parengė Giedrė Adiklytė, Vida Jakštienė, Elvyra Urbonavičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001. 388 p.
28. M. Kas tie masonai? *Naujoji gadynė*, 1906, Nr. 17 (rugsėjo 14 (27) d.), p. 258–263.
29. M. *Socijalistai ir masonai (Ar jie mums priešai?)*. Vilnius: A. Sirkino spaustuvė, 1906. 16 p.
30. MACNULTY, Kirk W. *Laisvoji mūrininkija: simboliai, paslaptys, reikšmė*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Flavija, 2018. 320 p.
31. MAKRAITIS, J. [KRIAUČIŪNAS, Pranas]. Juodašimtiška knygelė. *Lietuva*, 1906, Nr. 36 (rugsėjo 7 d.), p. 3.
32. MAKRAITIS, J. [KRIAUČIŪNAS, Pranas]. Juodašimtiška knygelė. *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 37 (rugpjūčio 5 (18) d.), p. 471–472.
33. MEŠKUS [STAUGAITIS, Justinas]. Santykiai tarp socialistų ir masonų. *Vadovas*, 1912, Nr. 46, t. 12, p. 181–184.
34. MIKNYS, Rimantas. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimų. *Darbai ir dienos*, 2004, t. 40, p. 201–212.
35. MIKNYS, Rimantas. Vilniaus laisvųjų mūrininkų atsikūrimo XX a. pradžioje peripetijos lietuvių, lenkų ir baltarusių tautinių judėjimų perspektyvoje. Iš JOGĖLA, Vytautas (sud.). *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 103–116.
36. MILINKEVIČIŪTĖ, Daiva. Tarp dviejų kolonų: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Vilniaus masonų kasdienybė simbolikoje. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: visuomenė, kasdienybės istorija*, 2018, t. 4, p. 144–163.
37. *Mitglieder-Verzeichnis der unter Constitution des Höchstleuchtenden Hochwürdigsten Grossen Landesloge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden gesetzmässigen, verbesserten und vollkommenen St. Johannis-Loge genannt Irene zu Tilsit. Bei der Feier ihres 61. Stiftungsfestes am 26. Februar 1885*, Tilsit: J. Reyländer & Sohn, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz: FM 5.1.3, Nr. 7752.
38. *Mitglieder-Verzeichnis der unter Konstitution der Höchstleuchtenden Hochwürdigsten Grossen Landesloge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden gesetzmässigen, verbesserten und vollkommenen Andreas-Loge genannt „Strenua“ zu Tilsit. Stiftungstag 11. September 1877. Herausgegeben bei der Feier des Andreasfestes und ihres 35 jährigen Bestehens am 30. November 1912.*, Tilsit: J. Reyländer & Sohn, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz: FM 5.2 T4, Nr. 7.
39. *Mitglieder-Verzeichnis der unter Konstitution der Höchstleuchtenden und Hochwürdigsten*

- Gr. Landesloge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden gesetzmäßigen, verbesserten und vollkommenen Johannis-Loge genannt „Irene“ zu Tilsit*, Tilsit: Br. E. Reylaender, 1922, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz: FM 5.2 T5 Nr. 2.
40. MOCKIENĖ, Jurgita. Vienybė lietuvininkų. 2019-01-28 [žiūrėta 2024 m. gruodžio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/vienybe-lietuvininku/>>.
41. NAUDON, Paul. *Masonai*, vertė Inga Litvinavičienė, Vilius Litvinavičius. Vilnius: Alma littera, 2005. 128 p.
42. PACEVIČIUS, Arvydas. Juozapas Jurgis Hilzenas ir jo Dienoraštis: keli štrichai masono biografijai. Iš JOGĖLA, Vytautas (sud.). *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 175–196.
43. PACEVIČIUS, Arvydas. Masonų knygos kultūros raiška XIX amžiaus Lietuvoje. *Knygotyra*, 2016, t. 67, p. 115–147.
44. PLEČKAITIS, Vytautas. *Masonai. Laisvieji mūrininkai, kūrę ir stiprinę Lietuvą*. Vilnius: Flavija, 2018. 144 p.
45. *Popiežiaus Leono XIII enciklika Humanum genus apie masonus*, išvertė K. A. S. [Antanas Šmulskytis]. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1959. 29 p.
46. PUZINAS, Jonas. *Profesorius medicinos daktaras Petras Avižonis (1875–1939): jo visuomeninė, kultūrinė ir mokslinė veikla*. Čikaga: M. Morkūno spaustuvė, 1979. 220 p.
47. RACĖNAITĖ, Radvilė. To dvaro ponas prie budavonininkų priklausęs: laisvųjų mūrininkų vaizdinys sakinėje tautosakoje ir amžininkų raštuose (XIX a. pradžia – XX a. pirmoji pusė). Iš JOGĖLA, Vytautas (sud.). *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 225–236.
48. REKAŠIŪTĖ, Kotryna. Heinrichas Theodoras von Schönas: ryšiai su masonais. *Archivum Lithuanicum*, 2019, t. 21, p. 127–146.
49. REKAŠIŪTĖ, Kotryna. Kai kurie Martyno Liudviko Rėzos masoniškų ryšių aspektai ir lituanistinė veikla. *Res humanitariae*, 2018, t. 24, p. 121–140.
50. SALYS, Parmazonas. *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 1, p. 59.
51. SCHREIBERIS, Ottomaras. *Švento Jono ložė „Memphis“ Klaipėdos mieste 1776–1926*. Klaipėda: Ložė „Memfis prie Obelisko“, 2016. 435 p.
52. Socialistai ir masonai, ar jie mums priešai? *Draugija*, 1907, Nr. 9 (rugėjo 1 d.), p. 86–87.
53. ŠVENTMIKIS [MATULAITIS, Stasys]. *Parmazonas arba Dievo rustybės baisumas*. Vilnius, 1906. 40 p.
54. TOLIUŠIS, Šarūnas. *Mažosios Lietuvos periodinė spauda 1811–1939*. Klaipėda: VšĮ „Memelio istorija“, 2018. 212 p.
55. URBONAS, Vytas. Lietuvos ūkininkas. 2018-07-04 [žiūrėta 2024 m. gruodžio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvas-ukininkas/>>.
56. V. K. [KUDIRKA, Vincas]. Parmazonas, arba baisumas Dievo rūstybės. *Varpas*, 1897, Nr. 2, kovas–balandis, p. 25–26.
57. *Vaišės Jėzaus Kristaus pas popiežių Pijų IX*, [vertė Stasys Homolickis]. Pittsburg, 1907. 11 p.
58. VARNAGIRIS, Antanas. Farmazonaj. *Wienibe lietuwniku*, 1887, Nr. 41 (spalio 12 d.), p. [1–2].
59. Vaškai. *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 17 (balandžio 13 (26) d.), p. 219.
60. *Žurnalistikos enciklopedija*, sud. Burneikienė Genovaitė, Dirvonaitė Dalia, Urbonas Juozapas Vytas. Vilnius: Pradai, 1997. 607 p.